

Publikacje współczesne w realiach biblioteki cyfrowej technicznej szkoły wyższej – wokół pewnego przypadku

JAROSŁAW GAJDA

Biblioteka Politechniki Lubelskiej

Streszczenie

W oparciu o doświadczenia związane z tworzeniem Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej przedstawiono sposoby pracy związane z kreowaniem zbioru dokumentów współczesnych, opartego na zasobach naukowych i dydaktycznych technicznej szkoły wyższej. Omówiono wypracowane przez bibliotekę rozwiązania dotyczące gromadzenia dokumentów współczesnych i zasady współpracy z instytucjami spoza macierzystej uczelni. Zaprezentowano oryginalną w skali kraju jednostkę organizacyjną biblioteki akademickiej: Ośrodek ds. Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej. Celem działania Ośrodka jest organizacja i koordynacja działalności wydawniczej na uczelni w zakresie monografii, podręczników i materiałów konferencyjnych oraz prowadzenie Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej.

Słowa kluczowe: biblioteka cyfrowa, dokumenty współczesne działalność wydawnicza, zbiory bibliotek cyfrowych, publikacje elektroniczne

Wstęp

Dynamiczny rozwój polskich bibliotek cyfrowych, jaki nastąpił w ciągu ostatnich lat, stworzył nową jakość i otworzył przed bibliotekarzami nowe możliwości. Powstają nowe biblioteki cyfrowe oraz rosną ich zbiory. Jednakże wyraźnie daje się zaobserwować, że problemem są publikacje naukowe [5]. Według E. Skubały i A. Kazan zasoby bibliotek cyfrowych wydane po 1990 roku i spełniające funkcje informacji naukowej stanowią około 10% zbiorów [9]. Autorki zwracają także uwagę, że w przypadku uczelni technicznych proporcje te są bardziej korzystne i wynoszą około 35% zbiorów.

Specyfika studiów technicznych (wąskie specjalności, laboratoria, projekty itp.) Powoduje duże zapotrzebowanie wśród studentów na podręczniki, skrypty i inne materiały dydaktyczne. Studenci oczekują tych publikacji i zgłaszają ewidentne braki w bibliotekach cyfrowych [8]. Statystyki w bibliotekach cyfrowych uczelni technicznych wskazują jednoznacznie, że najbardziej poszukiwanymi materiałami są publikacje dydaktyczne.

W przypadku akademickich bibliotek technicznych, które powstały po 1945 roku i nie przejęły żadnych zbiorów przedwojennych, liczba dokumentów z domeny publicznej jest niewielka, bądź po prostu śladowa¹. Dlatego więc podstawowym polem działania dla bibliotek cyfrowych uczelni technicznych są zasoby naukowe i dydaktyczne, których publikowanie wpisuje się w realizowaną przez biblioteki misję wspierania dydaktyki i badań. Są to zbiory współczesne, chronione przez prawo autorskie, więc dla ich opublikowania w bibliotece wymagana jest stosowna zgoda (licencja) twórców dzieła.

Przypadek Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej

Rozpoczynając prace nad budową zasobu biblioteki cyfrowej doskonale zdawano sobie sprawę, że nie weźmie ona udziału w procesie masowej digitalizacji dóbr kultury, a jej podstawowym obszarem działania będą zasoby naukowe i dydaktyczne uczelni. Potwierdza to jednoznacznie układ kolekcji w bibliotece cyfrowej:

- czasopisma,
- historia nauki i techniki,
- historia Politechniki,

¹ Przeprowadzone w październiku 2007 roku wyszukiwania w katalogu Biblioteki Politechniki Lubelskiej wskazały istnienie ok. 28 książek wydanych przed 1940 rokiem.

- konferencje,
- podręczniki,
- pomoce dydaktyczne,
- publikacje naukowe,
- rozprawy doktorskie.

Poza zakres zasobów Politechniki Lubelskiej wykracza kolekcja „Historia nauki i techniki” i to w niej oprócz współczesnych opracowań na temat historii techniki można znaleźć stare dokumenty dotyczące techniki, które znajdują się w domenie publicznej.

Od początku istnienia biblioteka cyfrowa była zlokalizowana w Oddziale Gromadzenia i Opracowania Zbiorów Zwartych i stanowiła jeden z istotnych elementów funkcjonowania oddziału. Główne działania zostały ukierunkowane na:

- właściwe typowanie publikacji do digitalizacji,
- skuteczne rozmowy z twórcami w sprawie licencji,
- współpracę z innymi instytucjami w celu udostępniania ich zasobów do biblioteki cyfrowej,
- popularyzację biblioteki cyfrowej wśród naukowców i studentów.

Za jeden z najważniejszych elementów przy tworzenia zasobu uznano właściwe typowanie publikacji, które powinny znaleźć się w bibliotece cyfrowej, a następnie skuteczne ich pozyskanie. W przypadku podręczników najważniejszą cechą jest aktualność i zapotrzebowanie wśród studentów oraz statystyki wypożyczeń. Zestaw najpopularniejszych publikacji według wypożyczeń w bibliotekach wydziałowych został porównany z wykazami najbardziej potrzebnych podręczników, przygotowanymi przez samorząd studencki. W przypadku monografii przyjęto datę wydania od 2000 r., co nie wyklucza jednak umieszczania w bibliotece publikacji starszych.

Jedyną skuteczną metodą doprowadzającą do pozyskania wytypowanego dokumentu dla biblioteki cyfrowej są bezpośrednie negocjacje z twórcą dzieła. Wymaga to umówienia się na spotkanie, przedstawienia oferty, zaprezentowania korzyści, przekonania do publikacji, przygotowania i podpisania umowy licencyjnej oraz pozyskania elektronicznej wersji publikacji². Aby działanie okazało się efektywne, niezbędna jest umiejętność prowadzenia rozmów i negocjacji oraz odporności na stres z tym związany. Bywają rozmowy trudne i nie wszystkie kończą się sukcesem.

Poza umowami z twórcami zostały zawarte umowy z wydawcami funkcjonującymi poza Politechniką Lubelską, dotyczące publikacji w bibliotece cyfrowej czasopism:

- Polskim Towarzystwem Historii Techniki – czasopismo *Rocznik*,
- Ośrodkiem Brama Grodzka – Teatr NN – czasopismo *Scriptores*,
- Europejską Akademią Nauki i Sztuki z siedzibą w Salzburgu – czasopismo *Problemy Ekorozwoju: studia filozoficzno-socjologiczne*,
- Polskim Naukowo-Technicznym Towarzystwem Eksploatacyjnym – czasopismo *Eksploatacja i Niezawodność*.

Na szczególną uwagę zasługuje współpraca z Polskim Towarzystwem Historii Techniki, które udostępniło do digitalizacji swoje publikacje, zaś wszystkie nowości wydaje jednocześnie z wersją elektroniczną w Bibliotece Cyfrowej Politechniki Lubelskiej. Współpraca z PHTH zaowocowała uzyskaniem zgody od Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk na digitalizację Kwartalnika Historii Nauki i Techniki za okres 1962-2001.

Od początku działania postawiono na aktywną współpracę z władzami uczelni. Przygotowany przez Bibliotekę program zakładał:

- opublikowanie w bibliotece całego aktualnego kanonu naukowego i dydaktycznego uczelni (monografie, podręczniki i pomoce dydaktyczne),
- aktywizację twórców podręczników i pomocy dydaktycznych – poprzez zagwarantowanie środków finansowych na ich przygotowanie,
- wydawanie wszystkich nowych publikacji jednocześnie w wersji papierowej oraz elektronicznej.

² Odnalezienie wersji elektronicznych publikacji sprzed kilku lat bywa czasami dość trudne a niekiedy nawet niemożliwe i wtedy książkę należy skanować.

Szczególnie promowano tworzenie wersji elektronicznych publikacji w celu umieszczenia ich w bibliotece cyfrowej. Artykuły w Biuletynie Politechniki Lubelskiej, pisma do rektorów, dziekanów, kierowników jednostek organizacyjnych uczelni, prezentacje dla władz i pracowników oraz dziesiątki rozmów budowały wizerunek i popularność biblioteki cyfrowej. Istotnym argumentem w rozmowach z kolejnymi autorami ma indeks twórców, na którym znajdziemy najbardziej znanych profesorów uczelni, a wśród nich rektorów i prorektorów poprzedniej i obecnej kadencji. Zabiegi i starania Biblioteki Politechniki Lubelskiej doprowadziły między innymi do wydania „Zarządzenia Rektora Politechniki Lubelskiej z dnia 11 marca 2010 r. w sprawie gromadzenia, opracowania i udostępniania przez Bibliotekę Politechniki Lubelskiej rozpraw doktorskich broniących na Politechnice Lubelskiej” [11], które instytucjonalnie reguluje zasady umieszczania elektronicznych wersji doktoratów w bibliotece cyfrowej.

W wyniku porozumienia z Instytutem Fizyki opracowano dla Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej serię skryptów laboratoryjnych:

- elektryczność i magnetyzm,
- mechanika, termodynamika i fizyka cząsteczkowa,
- optyka,
- promieniowanie i struktura materii,

Publikacje te ukazały się wyłącznie w wersji elektronicznej. Cieszą się dużą popularnością wśród studentów³. Jako dokumenty elektroniczne posiadają cechy pozwalające na bieżące redagowanie: łatwość modyfikacji, dostosowanie do indywidualnych potrzeb, stosowanie technik multimedialnych, cena. Oryginalne treści można uzupełniać o przydatne materiały, np. dane z badań, suplementy, załączniki, uaktualnienia, komentarze [6]. Doświadczenia jakie zebrano przy pracach nad tymi dokumentami są istotnymi wskazówkami do prac nad kolejnymi publikacjami dydaktycznymi, które zostaną wydane tylko w wersji elektronicznej i w miarę potrzeb na bieżąco będą redagowane.

Ośrodek ds. Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej

Na początku lipca 2010 roku decyzją władz uczelni zlikwidowano Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, a zadania organizacyjne i techniczne związane z wydawaniem publikacji naukowych i dydaktycznych powierzono Bibliotece [13].

W ramach przygotowań do wykonywania nowych obowiązków postanowiono stworzyć w strukturze biblioteki, na prawach oddziału Ośrodek do spraw Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej [12] i opracowano:

- zadania i zakres działania Ośrodka oraz jego kierownika – koordynatora do spraw Wydawniczych i Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej,
- zasady publikowania w Politechnice Lubelskiej,
- wytyczne dla autorów publikacji,
- projekt nowej szaty graficznej dla podręczników i monografii.

Plan wydawniczy konsultuje i przedstawia do zatwierdzenia przez Prorektora ds. Nauki specjalnie powołana Rada Wydawnicza, w skład której wchodzi przedstawiciele wydziałów, przedstawiciel studentów oraz dyrektor biblioteki. Jako podstawowe zasady publikowania monografii, podręczników i materiałów konferencyjnych przyjęto:

- jednoczesne publikowanie wersji papierowej i jej elektronicznej wersji w Bibliotece Cyfrowej Politechniki Lubelskiej,
- ustalanie z twórcą i jego jednostką organizacyjną niezbędnego nakładu publikacji,
- podział nakładu według ustalonego algorytmu (egzemplarze dla autora i jego jednostki organizacyjnej oraz egzemplarze do rozpowszechniania bibliotecznego).

W rozpowszechnianiu bibliotecznym wchodzi:

- egzemplarze do księgozbioru Biblioteki Politechniki Lubelskiej,
- egzemplarze obowiązkowe dla bibliotek [10],

³ Wszystkie te pozycje znajdują się w pierwszej dziesiątce rankingu najczęściej czytanych publikacji Biblioteki Cyfrowej Politechniki Lubelskiej.

- egzemplarze na wymianę międzybiblioteczną (ok. 20 bibliotek technicznych),
- wersja elektroniczna książki w Bibliotece Cyfrowej Politechniki Lubelskiej.

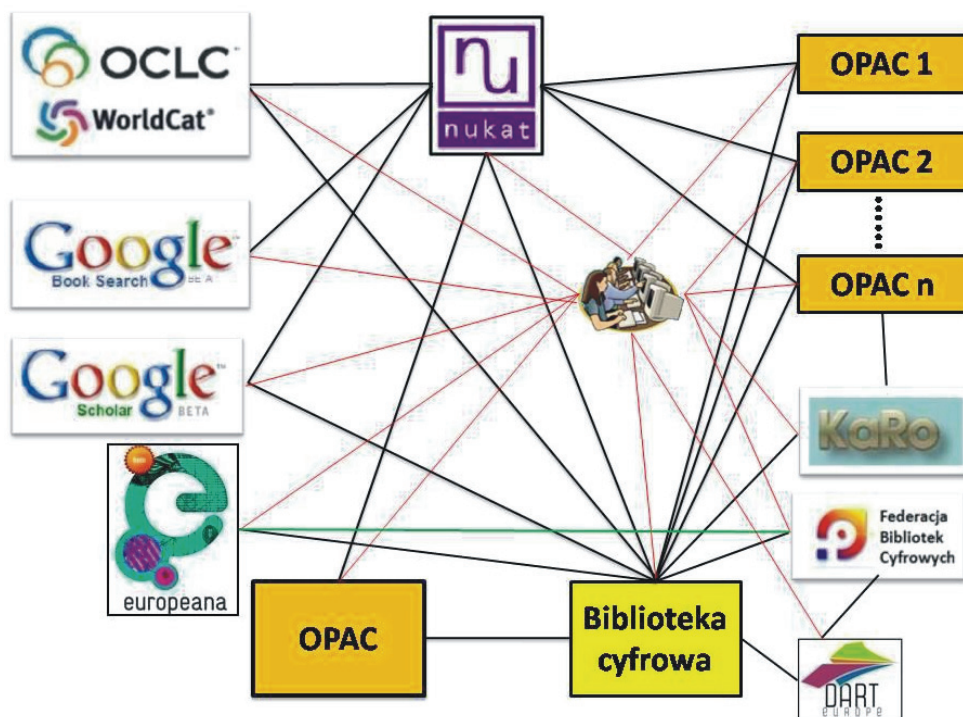
W przypadku podręczników ustalona część egzemplarzy zostanie przeznaczona do sprzedaży w punktach księgarskich na uczelni. Po wyczerpaniu nakładu w miarę potrzeb zamówienia realizowane będą w opcji „druk na żądanie”.

Istotnym elementem rozpowszechniania bibliotecznego jest sposób katalogowania centralnego, który poprzez hiperłącze w opisie bibliograficznym książki [2] łączy katalogi biblioteczne z bibliotekami cyfrowymi [3]. Dzięki temu dostęp do pełnego tekstu książki w bibliotece cyfrowej jest możliwy z poziomu katalogów komputerowych bibliotek.

Dodatkowo, dzięki kontrolowanym przeładowaniom metadanych z katalogu centralnego NUKAT informacja bibliograficzna wraz z hiperłączem trafia do:

- światowego katalogu WorldCat [4],
- Google Book Search [4],
- Google Scholar [2].

Jeżeli dodamy do tego realizowaną przez Federację Bibliotek Cyfrowych agregację metadanych do Europeany i Dart Europe, to widzimy, że w najważniejszych w Polsce, Europie i na świecie źródłach informacji bibliograficznej możemy znaleźć informację o książce oraz możliwość dostępu do pełnego tekstu w bibliotece cyfrowej (ryc. 1).

Ryc. 1. Źródła informacji bibliograficznej o dokumencie w bibliotece cyfrowej

Uzupełnieniem wszystkiego jest możliwość skatalogowania publikacji z biblioteki cyfrowej jako dokumentu elektronicznego [7]. Umożliwia to gromadzenie dokumentów elektronicznych w katalogach komputerowych bibliotek poprzez gromadzenie ich opisów bibliograficznych. W chwili obecnej ten sposób uzupełniania zbiorów jest stosowany dość rzadko⁴, jednak nie można wykluczyć, że w przyszłości będzie stosowany częściej.

⁴ Opisy bibliograficzne dokumentów elektronicznych sieciowych z katalogu NUKAT kopiuje tylko kilka bibliotek współpracujących z katalogiem centralnym NUKAT, które te dokumenty opracowują.

Zakończenie

Tworzenie zasobu biblioteki cyfrowej technicznej szkoły wyższej opiera się na współczesnych publikacjach naukowych i dydaktycznych pracowników uczelni:

- 1) Oczekiwania studentów, największej grupy użytkowników biblioteki cyfrowej skierowane są na publikacje dydaktyczne (podręczniki, skrypty, instrukcje laboratoryjne i inne pomoce dydaktyczne).
- 2) Dla niskonakładowych książek (monografie, podręczniki, materiały konferencyjne) opublikowanie jednocześnie książki i jej wersji elektronicznej w bibliotece cyfrowej jest w chwili obecnej wariantem optymalnym. Łączy zalety tych wersji, a przede wszystkim daje możliwość nieograniczonego rozpowszechniania. Publikacja taka jest dostępna bez ograniczeń o każdej porze dnia i nocy z dowolnego miejsca na świecie.

Powołanie w Bibliotece Politechniki Lubelskiej Oddziału ds. Wydawnictw i Biblioteki Cyfrowej, do którego zadań należy organizacja i koordynacja procesu wydawania podręczników i prac naukowych oraz prowadzenie biblioteki cyfrowej, daje możliwość nowego spojrzenia na publikowanie akademickie – publikowanie, w którym książka ukazuje się jednocześnie z wersją elektroniczną w bibliotece cyfrowej.

Piśmiennictwo

- [1] Burchard M., *Cały świat widzi NUKAT*. In Wrocławskie spotkania bibliotekarzy polonijnych : Wrocław, 4-6 lipca 2007 [online]. [Warszawa]: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, [Komisja Wydawnictw Elektronicznych], 2007 [dostęp 15 września 2008]. EBIB Materiały Konferencyjne. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat17/burchard_kasprzyk.php
- [2] *Format MARC21 rekordu bibliograficznego dla książki* [online]. Warszawa: NUKAT [dostęp 14 września 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://www.nukat.edu.pl/nukat/book/aneks_bib-070202b.pdf
- [3] Gajda J., *Publikacja lokalna czy globalna? – wokół jednego przypadku*. [W:] *Przestrzeń informacyjna książki*. Red. J. Konieczna, S. Kurek-Kokocińska, H. Tadeusiewicz, Wydawnictwo Biblioteka, s. 123, Łódź 2009,
- [4] Gatenby J., *Emerging new roles of union catalogues*. [W:] *Rola katalogu centralnego NUKAT w kształtowaniu społeczeństwa wiedzy w Polsce*. Międzynarodowa konferencja z okazji 5-lecia katalogu centralnego NUKAT: Warszawa 23-25 stycznia 2008 r. [online]. Warszawa: NUKAT [dostęp 15 września 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://www.nukat.edu.pl/konf2008/mater/21_gatenby.pdf
- [5] Hollender H. *Strategia rozwoju bibliotek cyfrowych z uwzględnieniem zasad współpracy przy ich tworzeniu*. [W:] *Praktyczne doświadczenia w zarządzaniu dostępem do bibliotek cyfrowych*. XII edycja konferencji z cyklu Digitalizacja Zasobów Informacyjnych : 17 stycznia 2008 r., Warszawa. Warszawa : Centrum Promocji Informatyki, 2008, s. 156.
- [6] Nahotko M., *Komunikacja naukowa w środowisku cyfrowym*, Wydawnictwo SBP, s. 86, Warszawa 2010.
- [7] Sanetra, K., *Format MARC 21 rekordu bibliograficznego dla dokumentu elektronicznego*, Wyd. SBP, Warszawa 2003.
- [8] Skubała E., Kazan A., *Analiza zasobu polskich bibliotek cyfrowych w kontekście ich wykorzystania w dydaktyce* [online]. [dostęp 15 września 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://www.ebib.info/publikacje/matkonf/mat20/skubala_kazan.php
- [9] Skubała E., Kazan A. *Polskie biblioteki cyfrowe na platformie dLibra – zasób w kontekście tworzenia nowoczesnych kolekcji źródeł informacji dla nauk technicznych*. [W:] Red. Ganińska H. *Informacja dla nauki a świat zasobów cyfrowych*. Biblioteka Główna Politechniki Poznańskiej, s. 22-33, Poznań 2008.
- [10] USTAWA z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych [online]. [dostęp 15 września 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.info/images/file/eo.pdf>
- [11] Zarządzenie Nr R-10/2010 Rektora Politechniki Lubelskiej z dnia 11 marca 2010 r. w sprawie gromadzenia, opracowania i udostępniania przez Bibliotekę Politechniki Lubelskiej rozpraw doktorskich broniących na Politechnice Lubelskiej [online]. [dostęp 7 października 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://biblioteka.pollub.pl/sites/default/files/zarzadzenie10_2010.pdf
- [12] Zarządzenie Nr R-45/2010 Rektora Politechniki Lubelskiej z dnia 1 października 2010 r. w sprawie wprowadzenia Regulaminu organizacyjnego Biblioteki Politechniki Lubelskiej [online]. [dostęp 7 października 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://biblioteka.pollub.pl/sites/default/files/zarzadzenie45_2010.pdf
- [13] Zarządzenie Nr R-34/2010 Rektora Politechniki Lubelskiej z dnia 1 lipca 2010 r. w sprawie zmian organizacyjnych w Politechnice Lubelskiej [online]. [dostęp 7 października 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://biblioteka.pollub.pl/sites/default/files/zarzadzenie34_2010.pdf